

Естествено състояние и естествено право

Елица Куманова

Natural State and Natural Law: *The paper is focused on the study of the philosophic problems about natural state and natural law. The views of different philosophers reveal the essence of natural state compared to the social contract. The natural law and the natural rights are the foundations of the modern state and the concept of human rights.*

Key words: *Natural state, natural law, social contract*

ВЪВЕДЕНИЕ

Правото възниква като мяра на социално равенство като се съотнася по еднакъв начин с правните субекти и реалните факти и дава на първите равни възможности. Същевременно разпределянето на благата и правните позиции се извършва чрез отмерването им в съответствие със социалната справедливост, за да се постигне справедлив баланс между давано и получавано. По този начин правото дава на правните субекти оптимални възможности за самоопределение и проява на свободна воля и се превръща в мяра на социална свобода.

Свободата на индивидите най-добре може да се схване в тяхното естествено състояние. Последното съдържа в себе си няколко смислови оттенъка – състояние без принуда и без налагане на подчинение; състояние, възникнало без намесата на човека – по божията воля или от естеството на нещата в природата. Неговото изследване има за цел да го представи като предпоставка за възникването на държавно организирано общество. Именно организираността на това държавно състояние се противопоставя на неорганизираността на естественото състояние. На дали това е така, защото в противен случай с какво бихме могли да свържем ролята на естественото право и естествените закони, ако не със задачата да полагат порядък в естественото състояние.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Според Томас Хобс човечеството е във война на всеки срещу всички, което означава липса на ред, правила, хармония. Джон Лок приема, че между хората не е съществувала естествена субординация, която би ги упълномощила да се унищожават взаимно. Всеки е длъжен да съхранява своята личност и следователно личността на всички останали. Така прилагането на природния закон означава въздържане от посегателство и съхраняване на останалото човечество. Изключение от това е правото да се наказва всеки нарушител на природния закон и всеки човек да може да бъде изпълнител на наказанието. Основанието отново е в запазването на човешката общност. Природното състояние според Лок не е състояние на война и безредие, а точно обратното – състояние на ред с цел запазването на човешката природа. Следователно в естественото додържавно състояние съществуват естествени правила, които регулират човешкото поведение и осигуряват съхраняването на рода.

Джон Лок приема, че естественото състояние е противоположно на държавно организираното състояние подобно на Хобс. Това противопоставяне най-вероятно идва от дуализма естествено – писано право в древността, явяващо се класика в темата. Има два типа правила, които се отнасят до две различни състояния. Това звучи резонно, но ако нещата се погледнат по-отблизо, ще се открият някои особености. При древните гърци естественото право е правото, създадено от боговете, когато са създавали света. Писаното право се основава на естествените правила и законите се създават в техните традиции. Естественото право в епохата на ренесанса има за свое основание естеството на нещата – природата на човека.

Една по-различна концепция, която свързва естественото състояние не със свободата на индивида, а го разглежда като предпоставка за равенството на всички хора създава Шарл Монтескьо. Той вижда обособяването на естествено състояние като основание на естественото равенство на индивидите, което те не могат да запазят. Затова те встъпват в държавно организирано общество, за да станат равни чрез законите.

2. Най-ранните представи за естественото право го обрисуват като отпечатъкът на божествената светлина у хората. Все пак има разлика между естественото и законовото право и тя се състои в необходимостта от властническото им установяване – “естественото право съществува, без да бъде изрично установено с властнически акт и независимо дали е признато от управляващите или не, а законовото право се създава само с нарочен властнически акт.” Естественото и законовото право са задължителни за спазване от управляващите и управляваните.

Систематично понятие за естественото право се разработва още от школата на стоиците, които изтъкват, че то стои над постановленията на човешките закони и е вложено в човешкия дух от някаква по-висша сила. Справедливостта е естествено заложена в човешката личност и е висша добродетел. Добродетелен е само този, който живее в съответствие с изискванията на природата. Затова принципите на естественото право се извличат от основния природен закон и се определят като мерило на всички основни закони.

Естественото право е свързано с преследване на политически цели. Политическата власт се състои в правото да се използва силата на общността при осъществяването на законите и защита от външни посегателства, т.е. създаването на реда.

Разкриването на принципите на естественото право в светлината на християнската религия води до извода, че в основата на всеобщия световен закон стои истината и волята на бог. Естественият закон се възприема като отражение на божествения закон и следователно божията воля се явява основание за задължителността на правото. Божията воля е вложена в разума на всички членове на обществото като общи правни принципи на божествения правен ред. Тези общи принципи могат да се интерпретират по различен начин, което се постига чрез разпоредбите на позитивното право, които не бива да противоречат на божествения произход на естественото право.

След като през Ренесанса човекът като разумно същество застава в центъра на възприятията, за източник на естественото право се приема човешкия разум. Тази съразмерност в позициите на хората като предтеча на идеята за равнопоставеността се среща в Декрета на Грациан. Основавайки се на Декалога и по-специално на заповедта за обичта към ближния – законът на природата е това, което се съдържа в евангелието – на всеки е заповядано да прави на другите, което иска да бъде правено спрямо него и забранява това, което не иска да се прави спрямо него.

3. Класическата школа на естественото право определя като естествено правото, което отговаря на естествения разум и естествената природа на човека. Те не се възприемат вече като еманация на божествения разум. Според Хуго Гроций естествения разум е израз на един неписан закон, вложен в душата на всеки човек. На основата на разума като единствен източник на този неписан закон се извежда задължителността на нормите. Разумът се превръща в единствен източник на действащото право, който урежда отношенията на членовете на обществото, като задоволява техният стремеж към съвместно съществуване. Философите и юристите в началото на XVII век не се задоволяват само с познанието на съдържанието на действащото или позитивното право или с целите, към които то е насочено. Те искат да знаят доколко самите цели са оправдани от гледна точка на правото и по-точно какво е основанието за задължителността на неговите норми и институти и се обръщат към човешката личност, към човешката природа, за да намерят своите отговори. В действителност те се ръководят от мисълта, че правото може да се разглежда и като

позитивно и като естествено. Позитивното право е правото, което се създава от хората, което има своето начало и развитие в човешката цивилизация и подлежи на непрекъснати промени с оглед на начина на своето създаване. Под естествено право се разбира право, което извежда своето начало в човешката природа и по-точно в човешкия разум или човешката воля и което е вечно, неизменно и независимо от всякакво човешко позитивно установяване. Това естествено право дава основание за задължителната сила на действащото позитивно право.

За Томас Хобс естественото право е свободата всеки да прави всичко, което според неговото мнение и разбиране е най-подходящо за него и липсата на вътрешни пречки, поради които не е в състояние да прави това, което желае. Естественият закон е предписание или изработено от разума общо правило, което забранява на човек да върши вредни за него неща или го лишава от средствата да го запази и да пренебрегва това, чрез което може най-добре да го запази. Тази разлика между право и закон се дължи на факта, че правото е свобода да се прави или да не се прави нещо, а законът задължава човек по отношение на едното или другото. Съдържанието на общото правило - „всеки трябва да се стреми към мир, доколкото се надява, че ще може да го осигури и че ако не може да го осигури, му е позволено да си служи с всички средства” – обосновава първите два естествени закони – „трябва да искаме мир и да го пазим” и „трябва да се защитаваме с всички възможни средства.”

На основата на това твърдение Хобс впоследствие обосновава правото на защита и по-специално правото на самозащита, а оттам и правото на съпротива. „Човек трябва да се откаже от правото си върху всичко, за да има мир и за да може той сам да се защитава и да се задоволи с толкова свобода по отношение на другите, колкото би позволил и на другите по отношение на себе си.”

4. Първоначално разглеждано като естествен ред, обективно наложен на хората по божията воля, естественото право се разглежда като субективни естествени права, присъщи на индивида по силата на неговото раждане. Естествените права се формулират като аксиоми, като неподлежащи на доказване принципи, които едновременно са насочени към общото благо, към уважението на човешкото достойнство и естествения разум, направляващ действията на хората.

Естественоправната школа обосновава естествените права в природното състояние и извежда разлики между естественото и политическото състояние на индивидите на базата на встъпването им в държавно организирано общество. Естествените права са израз на естественото състояние на бичността.

Естествените права се извеждат като обяснителен принцип на държавно организираното общество. Те са присъщи по природа, те са в естеството на човека и затова са водещи и определящи. Те съществуват в естественото състояние на живот, което е първично начало. Хората ги откриват чрез своя разум и създават държава и закони, за да им осигурят защита. Естествените права легитимират държавната власт като основание и закона като съдържание. Властта съществува, за да охранява, естествените права, а закона трябва да ги включва. Извън или срещу естествените права законите са лишени от съдържание; властта е лишена от основание. Теоретичното обосноваване на легитимността на политикоправния ред се открива в поставянето на естествените права на човека като легитимиращо основание на правния ред. Същевременно различното обяснение се открива във факта, че корените на естествените права се търсят вече не в божественото откровение и божествената воля, а в естествената природа на човека.

5. Естествените права са власт върху блага, идваща от природата. Те са присъщи на човешката природа. Смисълът на съществуването на държавата е да ги защити – тя не ги дава и не може да ги отнема. Това се отнася в пълна мяра до естественото право на свобода.

Джон Лок представя идеята за свобода по следния начин – „естествената свобода на човека е да бъде освободен от всякаква върховна сила на земята и да не

бъде под законодателната власт на хората, а да се подчинява само на естествения закон". Това е идеята за негативната свобода – свободата от потисничество, свободата от тирания. Във формулировката на Лок се откриват няколко основни признака, с които се разкрива същността на това понятие. На първо място, свободата е естествена, има за свой първоизточник природата. На следващо място, свободата има два компонента – освободеност от висша сила на земята или алтернативно – освободеност от волята или юридическата власт, упражнявана от друго човешко същество. На трето място – единствено природния закон трябва да ръководи постъпките на хората.

Според Томас Хобс свободата е липса на противопоставяне – свободата на поданиците се състои в извършване на дейности, които не са регулирани от суверена, който от своя страна при регулиране на действията на поданиците си е ограничен от задължението пред бог да спазва естествените закони. Същевременно поданикът може да откаже да извърши действие въпреки заповедите на суверена, без това да е противозаконно¹. Акът на подчинението включва в себе си собствената свобода и задълженията, които произтичат от нея. Това може да стане в случаите, когато заповедите на суверена нарушават естествените закони. Спогодбите, които задължават човек да не брани живота си са недействителни и затова когато суверенът заповядва на поданика да не защитава своя живот и своята личност такъв човек е в правото си да не се подчинява. С признаването на върховната власт и поемането на отговорност за действията на суверена човек не ограничава своята първоначална естествена свобода. Задължението, което човек има да извърши по заповед нещо несправедливо, се определя от целта, за която се подчинява. Затова, когато отказът за подчинение на осуетява целта, за която е учредена върховната власт в този случай не е свобода и на практика е самозащита на личността. Когато суверенът не е предписал определено поведение, поданикът сам определя действията си. Ако обаче възникне спор между поданика и суверена и последният се позове на своята власт, той върши това по силата на прехвърлените му пълномощия от неговите поданици, в този случай поданикът няма право на съдебна защита, защото „той, който завежда дело против своя суверен, го завежда против самия себе си.”

Предпоставките за възникването на обществения договор са обединени около противопоставянето на създаденото след неговото сключване гражданско състояние в противовес на съществувалото до този момент естествено състояние. Общественият договор се явява като резултат от постигането на едно общо съгласие за уреждане на управлението и поемането на политически задължения. Основният акцент се поставя върху задълженията на владетеля спрямо членовете на обществото, които са дали съгласие да му се подчиняват и върху задълженията на членовете на обществото към владетеля, който се е задължил да управлява в съответствие с поетите задължения в обществения договор. Неизпълнението на тези задължения нарушава обществения договор и поставя на преден план дилемата дали поданиците следва да продължават да се подчиняват на владетел, който не се грижи за тяхното благополучие или имат моралното задължение да не се подчинят.

Според Хуго Гроций общественият договор е форма на обединение на хората в политическо тяло е разгледан и от. Хората предават чрез тяхната съзнателна воля властта на едно-единствено лице, краля, за да образуват „постоянно и безсмъртно общество” и повече не са свободни да променят волята си. Основата на обществения договор и на обществения ред се полага върху т. нар. „златно правило” – не прави на другите това, което не искаш да правят на тебе; отнасяй се с другите така както искаш да се отнасят с тебе. Това правило изразява едновременно модел на съобщност, на съотнасяне и на комуникация. Модалността на израза „не прави” показва вътрешното ограничаване на собствената воля до предели, отвъд които би настъпило смущаване на диалога между разумни хора. От друга страна златното правило е гаранция за свободната изява на личността, за постигане на ценностите и

стремежите като основен двигател на съзнателната човешка дейност. В различните религии то звучи така: според ведизма „към останалите трябва да се държиш по начин, приятен и на самия тебе“; според конфуцианството „не прави другиму това, което не би пожелал на себе си“; според юдаизма „не прави на ближния си това, което не се нрави и на теб“; според християнството „всичко, което искате да правят вам човещите, същото правете и вие тях“.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основните сфери на обществения живот се основават на различните дейности за задоволяване на основните потребности на хората. Те съществуват на три нива – духовно и физическо възпроизводство на човешките индивиди като биологични и социални същества, материално производство и социално управление. На тях се базира функционалната структура на обществото. Социалната функция се реализира чрез широк спектър от дейности, свързани с включване на членовете на обществото в социалния живот. Стопанската функция е дейност по създаването на материални блага. Управленческата функция е свързана с осъществяване на дейности по направляване на поведението на членовете на обществото. Правото изработва нормативната мяра за достъпа до блага, а справедливостта определя този достъп като оправдан, правилен, съизмерен. Все пак е немислимо да приемем, че всеки човек може свободно и безпрепятствено да осъществява своята свобода, без да се съобразява със свободата на другите, защото по този начин се нарушава изискването на Кант да се отнася към другите като към цел, а не като към средство.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бояджиев Христо. Критика на естественото право, историзъм в правото и правен позитивизъм. С., 1995
- [2] Вълчев Даниел. „Проблемът за справедливостта и правото в учението на Аристотел“. Сп. „Съвременно право“, бр. №5/1998
- [3] Йотов Стилиян. Етика и мултикултурализъм. С., 2003
- [4] Кели Джон. Кратка история на западната теория на правото. С., 1998
- [5] Лок Джон. Два трактата за управлението. С., 2001
- [6] Михайлова Михайлина. Теория на правото. С., 2002
- [7] Монтескьо Шарл. Духът на законите. С., 1984
- [8] Основни права на човека, С., 2002
- [9] Хобс Томас. Левиатан. С., 1970.

За контакти:

Гл. ас. д-р Елица Куманова, Катедра „Публичноправни науки“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел.: 082-888 434

Рецензент: проф. д-р Лъчезар Дачев

